

Jodelende
wulpen
& keukentafels

Hope Farm wasn't set up to demonstrate how to save the Turtle Dove – that seemed too big an ask on what is now the edge of the bird's range. As they say in the City when markets fall – don't try to catch a falling knife, you'll only get hurt. But Hope Farm had caught a few falling knives – Skylarks, Linnets and Yellowhammers in particular. It's very impressive to be able to demonstrate that hope is not lost and that solutions, practical solutions, are readily available.

Mark Avery. A message from Martha. The extinction of the Passenger Pigeon and its relevance today.

BEN KOKS
JODELENDE
WULPEN & KEUKEN
TAFELS Landbouw
door vogelogen

Noordboek

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van:

**het
cultuurfonds**

© 2026 Ben Koks | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Barbara Jonkers

Boekverzorging: Elgraphic

Foto's: Ben Koks, muv p.208 & p.219 (Thiemo van Dam) en p.64 & p.253 (Elvira Werkman)

Infographics: Jan F. Faber, eNitals

ISBN 978 94 6471 255 1

NUR 410 | 920

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, Hellingbaas 1, 8401 JH Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Noordboek.

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Woord vooraf van een boer

Wij zijn de veertiende generatie boeren in de Hoeksche Waard. In al die eeuwen is het landschap ingrijpend veranderd. Zelf kreeg ik de kans om ruim vijftientig jaar door Europa te reizen – vooral door Oost-Europa. In Polen zat ik bij talloze akkerbouwers aan de keukentafel en zag ik een prachtig, divers landschap.

Ook op en rond onze eigen boerderij wilde ik een omgeving creëren waarin landbouw en natuur meer met elkaar verweven zijn – zoals onze voorouders dat deden, met hoogstamboomgaarden en onderzaai. In 2023 gingen de eerste bomen van ons voedselbos de grond in. Al snel kwamen we via ‘Rotterdam de boer op!’ in contact met agro-ecoloog Ben Koks. Toen hij de keuken binnenstapte, deed hij me meteen denken aan Geert Mak: bereisd, scherp van geest en in staat om complexe zaken helder te verwoorden.

Tijdens een rondje over het land wees hij me op vogels en geluiden die ik nooit eerder had opgemerkt. Op dat moment dook er een slechtvalk naar beneden – een beeld dat indruk op me maakte. Zijn inzicht in zowel landbouw als natuur maakte grote indruk. Hij is een van de weinigen die landbouw en natuur écht begrijpt en weet te verbinden.

Door het klaveronderzaai-project in de wintertarwe op ons akkerbouwbedrijf Novifarm kwam Ben steeds vaker over de vloer. Hij schoof aan bij het eten, proefde de appelmoes van onze kinderen,

liep met ons het land op, en daarna gingen we samen vogels kijken in de Korendijkse Slikken – een kleine ontdekkingsstocht die we niet snel zullen vergeten.

Zijn enthousiasme werkte aanstekelijk. Dankzij Ben zagen we hoe eenvoudig klaveronderzaai nieuw leven – insecten, vogels, geluid – terugbrengt op het akkerland. De door hem ontwikkelde BAM-akkers geven een nog krachtiger impuls aan flora en fauna.

Als boeren, natuurorganisaties en beleidsmakers de adviezen uit dit boek in praktijk brengen, zijn die veertig jaren van Bens werk niet voor niets geweest. Een veerkrachtiger en diverser landschap, waar meer vogels op afkomen en ecologie en economie elkaar versterken, brengt winst voor iedereen.

Dit boek wijst de weg naar een mooier Nederland – geïnspireerd door Ben, zodat ook de generaties na ons hiervan kunnen blijven profiteren.

**Johan Kruijthoff,
akkerbouwer Novifarm,
Hoeksche Waard.**

Inhoud

Woord vooraf van de auteur	9
Deel A: Vogels in het veld	15
Voorbeelden uit de praktijk, van gemiste kansen tot gouden grepen. Leren van het verleden om te komen tot betere concepten in de toekomst, met de ecologie van een selectie vogels als leidraad.	
• De blauwe kiekendief – kansen voor denken op schaalniveau	17
• De veldleeuwerik – kansen voor winterstoppels en meerjarige akkerranden	45
• De patrijs – de mislukking van PARTRIDGE & waar de kansen wél liggen	71
• De geelgors – succes in het verleden, voorbeeld voor de toekomst	91
• De wulp – overlevingsstrategieën & kansen voor gemengde landbouw	100
• De grutto – predatiediscussie & perspectieven voor weidevogelbeheer	114
Deel B: Kookboek van Koks	157
Met essentiële ingrediënten zoals mensenwerk en langjarig onderzoek & monitoring voor agro-ecologische recepten. Recepten die leiden tot concepten die wél werken, een duurzame landbouw om op voort te bouwen.	
• Mensenwerk – landbouwers & ecologen	159
• Onderzoek en monitoring als basis van kennis	167
• Van veldkennis naar bruikbare concepten	192
• Groter durven denken – buiten onze landsgrenzen	235
Epiloog – het jaar 2050, een terugblik	245
Een woord van dank	255
Literatuur	259
Bijlage: Verklarende begrippenlijst	267

Velduil bij Noordbroek, de kiekendief van de nacht. Een vliegende velduil is zo mooi dat je adem stukt als er eentje in een sereen landschap op je af komt vliegen, en gaat ie zitten, dan kijk je in de meest intense ogen van de vogelwereld.

Woord vooraf van de auteur

Op een mooie donderdag eind juli 2024 reed ik mee op een Claas Lexion 8800 TT. Ofwel: een maaidorsmachine. Een van de akkerbouwers van een coöperatie in de Hoeksche Waard vond het prima dat ik een paar rondjes meereed op een van de modernste machines die momenteel in de Nederlandse akkerbouw actief is. Zo kon ik van dichtbij zien dat de wintertarwe op een uitermate efficiënte wijze werd geoogst, en dat flinke aantallen hazen, hommels, libellen en grote groene sabelsprinkhanen zich uit de voeten maakten. Eerder dit seizoen had de akkerbouwer dit tarweperceel ingezaaid met een mengsel van klavers en grassen tussen de tarwe. Een hernieuwd akkerbouw-concept dat we ‘onderzaai’ noemen, en op moment van schrijven bij tientallen boeren in Nederland al in praktijk wordt gebracht. De kiem voor dit idee stamt uit 1989, toen ik mijn eerste systematische vogel-monitoringsrondes maakte voor de Provinciale Planologische Dienst (kortweg PPD) van de provincie Groningen. Destijds zag ik grote aantallen veldleeuweriken in graanvelden waar graszaad werd geteeld tussen de granen. Onderzaai dus. Wat we anno 2024 doen is in feite het afstoffen van gangbare landbouwpraktijk uit de vorige eeuw en in een redelijk eenvoudig concept neerleggen bij een aantal grote, toonaangevende akkerbouwbedrijven als Novifarm in de Hoeksche Waard en de Koninklijke Maatschap de Wilhelminapolder in Zeeland.

Meerijden op zo'n hypermoderne maaidorser heeft vele aspecten waarover je kunt nadenken, en een daarvan is dat je naast een vakman zit met wie een boeiend gesprek tot stand komt over de combinatie van huidige landbouwtechnieken en de herintroductie van oude landbouwpraktijken. Oude praktijken in een nieuw jasje, die mogelijk soelaas bieden bij het tegengaan van biodiversiteitsverlies en een serieuze bijdrage leveren aan bodemverbetering, zoals het binden van stikstof via de wortelknolletjes van klavers. Zonder de indruk te willen wekken dat we hier het ei van Columbus in handen hebben, denk ik wel dat we hiermee veel kunnen betekenen voor de soorten die we gezamenlijk als boerenlandnatuur graag terugzien in onze cultuurlandschappen.

Toen ik in 1989 als jonge en enthousiaste vogelonderzoeker mijn meters maakte door de Groninger akkers van het Hogeland, het Oldambt en de Veenkoloniën, wist ik al dat ik de laatste, wegwijnende populaties zou tegenkomen van soorten als kwartelkoning, grauwe gors, ortolaan en paapje. Daar stond tegenover dat de verloren gewaande Nederlandse populatie van de grauwe kiekendief zich juist geheel nieuw vestigde. De akkers bleken ineens belangrijk broedgebied voor deze elegante roofvogelsoort, een gevolg van Europees landbouwbeleid waarbij duizenden hectares productieve landbouwgrond van de ene op de andere dag braak kwamen te liggen en zo ideale jachtgronden werden voor muizeneters en vogeljagers.

De ommezwaai bij grauwe kiekendieven dat ze zich en masse gingen vestigen in akkers in plaats van de voorheen preferente heidevelden, hoogvenen en duinen, was niet een opzichzelfstaand Nederlands gebeuren. Ook in andere Europese landen, zoals Spanje, Frankrijk, Duitsland en Denemarken, werd deze bijzondere roofvogel plotseling afhankelijk van samenwerking tussen vogelbeschermers en goedwillende boeren. Vanaf dat moment startten in veel Europese landen projecten om nesten van kiekendieven in landbouwgewassen te beschermen.

We zijn nu ruim drie decennia verder, en er is veel veranderd. Ik denk nog steeds dat er goed onderbouwde oplossingen voorhanden zijn om primaire voedselproductie te combineren met serieus te ne-

men biodiversiteitswinst. Daarom dit boek, waarin ik voorbeelden uitwerk aan de hand van vogelsoorten waarnaar ik de laatste decennia systematisch heb gekeken. En natuurlijk speelt het werk dat ik vanaf 1989 voor stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief heb gedaan een belangrijke rol. Een deel van de lezers zal me kennen vanuit die hoedanigheid, als oprichter, directeur en aanjager van deze stichting. In het licht van dit boek lijkt het mij daarom goed om hier mee te geven dat ik sinds 2019 niet meer verbonden ben aan deze organisatie, die tegenwoordig Grauwe Kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels (GKA) is gaan heten, en dat ik me bovendien niet verbonden voel met de huidige werkwijze van deze stichting.

Met dit boek wil ik vooral laten zien dat praktische kunde – noem het vakmanschap – kan leiden tot werkbare concepten waar boer en veldleeuwerik mee vooruit kunnen. Zet per regio ervaren ecologen naast een handvol energieke boeren en we komen samen vele stappen verder dan de smallere wereld van modellen en huiskamergeleerden. Met genoeg denk ik aan al die momenten dat ik bij boeren thuis aan de keukentafel intensieve, bijzondere en vaak ook inhoudelijk sterke gesprekken heb gevoerd en nog vrijwel dagelijks voer. Nog steeds voel ik me vereerd als ik mee mag rijden op een van de maaimachines van Groenvoederdrogerij B.V. Oldambt of met een van de akkerbouwers, zoals die in de Hoeksche Waard. Enorm veel lol beleef ik aan jonge mensen die bij me langskomen om te vragen naar de ecologie van kiekendieven, mensen die zich willen bekwaamen in akkervogelkunde en zich afvragen of landbouw en natuur nog wel zo'n goed huwelijk kan zijn. En dan zeg ik stevast: ja, dat kan.

De motor van onze nieuwe stichting – Harrier Conservation International – begint goed op stoom te komen en in de tussentijd is de urgentie om bij boeren aan keukentafels tot pragmatische oplossingen te komen groter dan ooit. Zo had ik een dag voor het overlijden van mijn dochter Sanne in 2017 een gesprek met haar over de snel veranderende wereld waarin we leven. Klimaatverandering, de schrille opkomst van populisme in de wereld, en een kloof tussen landbouw en natuur die niet meer leek te dichten, en wat je daar als

Mijn dochter Sanne (1986-2017) tijdens een van onze vele tripjes door de Groninger akkers hier in de karwij van boer Geuko ten Have (1955-2020) nabij Korengarst (Gr). De foto werd gemaakt op 23 mei 2012, een periode zonder kommer en kwel.

individuele mens aan kunt doen. Het enige wat we konden bedenken is dat als je er zelf niets aan doet, je geen knip voor de neus waard bent, en met die gedachte in mijn achterhoofd sta ik dagelijks op.

In dit boek laat ik zien dat de verdere achteruitgang van veldleeuweriken en gele kwikstaarten uiteindelijk een voorbode is van de definitieve teloorgang van de grauwe kiekendief als broedvogel in Nederland. De blauwe kiekendief wijst in zekere zin zijn grauwe neefje de toekomst. Toch heb ik ook de intentie om te laten zien dat het tij nog gekeerd kan worden, mits we maar in staat zijn een deel van ons oude denken in te ruilen voor de frisheid van nieuwe concepten.

Door de erfenis van de Mansholt-doctrine – een landbouwbeleid uit de jaren vijftig en zestig dat sterk de nadruk legde op schaalver-

groting, productieverhoging en technocratische efficiëntie – is het huidige systeem doorgeslagen naar een landbouwmodel waarin de maat der dingen uit het oog verloren is. Steeds meer mensen erkennen dat regionaal gerichte vormen van agrarische bedrijfsvoering noodzakelijk zijn – zowel om de biodiversiteit in landbouwgebieden te herstellen als om de verregaande industrialisatie een halt toe te roepen. De prijs van efficiëntie is hoog, torenhoog.

Zelf heb ik altijd een grote belangstelling gehad voor het boerenbedrijf in relatie tot het voorkomen van specifieke natuurwaarden. In de decennia dat ik me hier nu mee bezighoud, heb ik gezien dat de kloof tussen natuurbescherming en landbouw helaas eerder groter dan kleiner is geworden, en dat de polarisatie over heikele punten zoals predatie en de teloorgang van natuur zorgwekkende vormen heeft aangenomen. Daarom dit verhaal. Een verhaal dat de weerslag is van tienduizenden uren veldwerk, gesprekken met boeren aan keukentafels en het observeren van kiekendieven, velduilen, grauwe gorzen, wulpen, patrijzen en andere soorten in ons cultuurlandschap. Vanuit de ecologie van deze soorten zal ik de diverse (gemiste) kansen, afzonderlijke maatregelen en kansrijke concepten aanvliesen. Het is het gevolg van kijken door de vogelogen dat inzicht verschaft in de scherpe balans tussen de economie van de boer en de ecologische bandbreedtes van de soorten die kenmerkend zijn voor agrarische gebieden.

In het tweede deel van het boek, dat ik ‘kookboek’ noem, geef ik mijn zienswijze op een manier van werken die naar mijn idee tot gewenste resultaten kan leiden. Een mix van monitoring en toegepast wetenschappelijk onderzoek kan leiden tot interessante, nieuwe ideeën die boer en biodiversiteit verder helpen in plaats van enkele meters rapporten te genereren die ergens onder in een bureaula belanden. Wie kijkt naar de huidige projecten van commerciële adviesbureaus rondom het thema ‘natuurinclusieve landbouw’ weet één ding zeker: het is eerder een verdienmodel geworden voor ijverige ecologen die nauwelijks praktische landbouwkundige kennis in de vingers hebben, dan dat het daadwerkelijk bijdraagt aan oplossingen. Let wel, dit is mijn persoonlijke visie gebouwd op decennia er-

varing in het werkveld, en uiteraard is eenieder vrij hier wat van te vinden of niet.

De afgelopen jaren schreef ik al een deel van de ideeën op in columns en opiniestukken van Foodlog, *de Volkskrant*, *Trouw*, *NRC*, *De Groene Amsterdammer* en vertelde erover in talrijke lezingen die ik mocht geven in alle uithoeken van de Lage Landen en daarbuiten. Met dit boek beoog ik niet de wijsheid in pacht te hebben, maar hoop ik vooral het debat aan te wakkeren dat nodig is om natuur en landbouw weer dichterbij elkaar te brengen. Het is tegelijk een pleidooi voor langjarig onderzoek, waarbij praktijkgerichte onderzoekers met ideeën of concepten komen die ons allen ten goede komen. Ik hoop dat de voorbeelden in dit boek worden aangegrepen om inhoudelijke discussies te voeren over toekomstbestendige landbouwconcepten waar soorten als de veldleeuwerik en de patrijs daadwerkelijk bij gebaat zijn.

Deel A

Vogels in het veld

Voorbeelden uit de praktijk, van gemiste kansen tot gouden grepen. Leren van het verleden om te komen tot betere concepten in de toekomst, met de ecologie van een selectie vogels als leidraad.

Blauwe kiekendief, een 3e kalenderjaar wijfje jagend op een biodiverse akker nabij Goudswaard. Deze vogels hebben een diffuse slaappleats op Tiengemeten.

De blauwe kiekendief

Teloorgang van een iconische soort, kansen voor denken op schaalniveau & integrale aanpak

Toen ik in de jaren negentig voor mijn werk voor Sovon actief was in het Nederlandse Waddengebied, beleefde de blauwe kiekendief in Nederland zijn hoogtijdagen als broedvogel. Niet geheel toevallig viel dat samen met het massaal braakleggen van landbouwgrond, honderdduizenden hectares hoogproductieve akkergrond lagen toen meerjarig stil in de Europese Unie. Naast de braakkakkers was ook het aandeel winterstoppels – oogstresten die na de graanoogst op het land blijven liggen en 's winters voedsel en dekking bieden aan allerlei soorten vogels – toen nog vele malen groter dan nu. Wie in de winter een ronde reed, kon met gemak ruigpootbuizerds, velduilen, blauwe kiekendieven en groepen van duizenden veldleeuweriken tegenkomen op de akkers van Noord- en Oost-Groningen. Toch namen weinigen de moeite om systematisch veldwerk te doen in dat uitgestrekte, boeiende akkerland, maar het beeld van toen helpt ons wel begrijpen wat er verloren is gegaan – en misschien ook waarom.

De blauwe kiekendief is ons inmiddels zo goed als door de vingers geglipt. Welke oorzaken liggen aan die teloorgang ten grondslag? En belangrijker nog: wat kunnen we ervan leren voor de toekomst?

De achteruitgang van de blauwe kiekendief is niet alleen toe te schrijven aan de welbekende kaalslag in het boerenland. Ook in de